

چشم انداز توسعه اقتصادی در ارمنستان

جلیل روشندل^۱

جمهوری ارمنستان با تولید ناخالص سرانه ۲۱۵۰ دلار در سال ۱۹۹۱ از نظر اقتصادی در زمره جمهوری‌های متوسط اتحاد جماهیر شوروی سابق محسوب می‌شود. این کشور از نظر طبیعی و اقلیمی، کوهستانی و خشک است و در نتیجه زمینه‌های مساعدی برای کشاورزی در آن وجود ندارد. مع‌هذا در سال ۱۹۹۱ بخش کشاورزی ۲۵/۷ درصد از تولید ناخالص کشور را به خود اختصاص داده است. برخلاف کشاورزی، صنعت در ارمنستان از وضعیت بهتری برخوردار بوده است به طوری که ۴۸/۳ درصد از تولید ناخالص ملی توسط بخش صنایع کشور تأمین شده است. البته این تقسیم‌بندی در صورتی است که بخش تولید مواد و مصالح ساختمانی را جدا از صنایع محاسبه کنیم. تولید مصالح ساختمانی در همان سال با سهمی برابر ۱۴/۶ درصد از تولید ناخالص ملی در رتبه سوم قرار می‌گیرد.

بخش قابل توجهی از درآمدهای جمهوری ارمنستان از صادرات و واردات و همچنین از واسطه‌گری در امر تجارت کالا به دست می‌آید. وجود جوامع ارمنی تبار در اروپا و آمریکا که بیشتر به فعالیتهای بازرگانی مشغول هستند در کشیده شدن این کشور به سوی بازرگانی بین‌المللی مؤثر است. در همین راستا باید از موقعیت جغرافیایی و موانع آن نیز یاد کرد به عبارت دیگر عامل جغرافیا تأثیر زیادی بر وضعیت اقتصادی کشور گذاشته است.^۲

در مقاله حاضر پس از بررسی نحوه توزیع جغرافیایی صنایع و زیرساختهای اقتصادی ارمنستان در بخشهای گوناگون به بحث و بررسی درباره موانع توسعه اقتصادی این جمهوری نوپا خواهیم پرداخت. این موانع و مشکلات یا ماهیت اقتصادی دارند و یا باقی مانده از گذشته و به اصطلاح تاریخی هستند و یا ناشی از حوادث و اتفاقات می‌باشند.^۳

۱. دکتر جلیل روشندل مدرس رشته علوم سیاسی می‌باشند.

2. World Bank. World Development Report 1993, New York, Oxford University Press, 1993.

3. Country Report, 3rd quarter 1993, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan and Central

توزیع جغرافیایی صنایع و زیر ساختهای اقتصادی در ارمنستان

یکی از مهمترین نکاتی که در مطالعه اولیه صنایع ارمنستان به چشم می‌خورد توزیع نامناسب جغرافیایی صنایع است. در حالی که به علت کوچکی سرزمین، پراکندگی صنایع می‌توانست به صورتی حساب شده‌تر انجام پذیرد، اما صنایع جمهوری ارمنستان فاقد الگوی مطلوبی از نقطه نظر توزیع جغرافیایی بوده و عمده صنایع مهم و اشتغال‌زا در حومه شهرهای بزرگ جای دارند.

فقط منطقه «آارات» که «ایروان» پایتخت ارمنستان نیز در آن قرار دارد حدود ۵۸/۷ درصد از تولیدات صنعتی کشور را تأمین می‌کند. منطقه «شیراک» با مرکزیت «گیومری»^۱ دومین منطقه صنعتی ارمنستان است که عمده‌ترین مراکز تولید مصالح ساختمانی و ماشین ابزار در آن قرار گرفته‌اند. سومین منطقه صنعتی «لوری» با مرکزیت «وانازور»^۲ است که مرکز صنایع سبک و صنایع شیمیایی ارمنستان به حساب می‌آید.^۳ زیرساختهای اقتصادی ارمنستان در مجموع چشم‌اندازی نو می‌دهند. این زیر ساختها با توجه به حاکمیت متمرکز مسکو و در ارتباط با سایر مراکز صنعتی اتحاد جماهیر شوروی سابق طراحی شده بود. بنابراین پس از استقلال کشور که آن شبکه ارتباطی گذشته دیگر وجود ندارد طبیعتاً مشکلات عدیده‌ای پدید آمده است که حل آن سرمایه‌گذاری‌های کلان را می‌طلبند. تا زمانی که شبکه جدیدی مراکز تولید و مصرف و اشتغال را به‌طور صحیح به یکدیگر ارتباط ندهد و ارتباط با خارج از کشور را تسهیل نکند مشکلات به‌طور اصولی حل نخواهد شد.

حمل و نقل جاده‌ای و راه‌آهن مهمترین وسایل ارتباطی و ترابری ارمنستان هستند که آن هم، فقط در صورتی که کمبود مواد سوختی وجود نداشته باشد، از کارایی متوسطی برخوردار خواهد بود. طول راههای شوسه در ارمنستان فقط ۷۴۰۰۰ کیلومتر و طول خطوط آهن ۸۲۰ کیلومتر می‌باشد.^۴ ارمنستان از نظر مخابراتی وضعیت نسبتاً خوبی داشته است. در سال ۱۹۹۲ در این کشور برای هر صد نفر ۱۸ خط تلفن وجود داشته و این رقم بسیار بالاتر از میانگین شوروی سابق است که در آن برای هر صد نفر ۱۲ خط تلفن وجود داشت.^۵

Asian Republics. London: *The Economic Intelligence Unit*, September 1993, p.7.

1. Gyumri

2. Vanazor

۳. «صنعت در ارض گریگور مقدس»، مجله جام، شماره چهاردهم، ص ۳۰.

۴. بهرام امیراحمدی، اطلاعات پایه‌ای درباره جمهوری‌های شوروی سابق، مجله گزیده مطالب آماری، سال نهم، شماره ۳۶ (اسفند ۱۳۷۳) ص ۵۹.

5. UNDP. Human Development Report 1994. New York, Oxford University Press, 1994, p.193.

بخش کشاورزی

بازده سرانه در بخش کشاورزی ارمنستان، به‌رغم محدودیت سرزمینی، حدود ۸۰٪ بالاتر از سطح متوسط دیگر کشورهای اتحاد جماهیر شوروی سابق است. در عین حال این وضعیت ارمنستان را از واردات بی‌نیاز نمی‌کند و در حال حاضر حدود ۴۰٪ از گوشت، ۶۵٪ از شیر و مواد لبنی و غلات ارمنستان از خارج وارد می‌شود.

شرایط خاص اقلیمی ارمنستان موجب افزایش میزان شهرنشینی در این کشور شده به نحوی که فقط ۱۱٪ از نیروی کار در بخش کشاورزی اشتغال دارد.^۱ عمده فعالیت کشاورزی همین تعداد اندک شاغل در بخش کشاورزی، تولید سبزیجات، سیب‌زمینی، انگور و برخی از میوه‌جات است. در بخش دامداری نگهداری گاو، گوسفند، خوک و طیور رواج دارد. در این کشور حدود ۳۰۰۰۰۰ هکتار جنگل وجود دارد که سالانه در حدود ۳۰۰۰ متر مکعب از چوب آن بهره‌برداری می‌گردد.

بین سالهای ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۰ در تولید محصولات کشاورزی و تعداد دامها کاهش بسیار زیادی مشاهده شده است.^۲ ولی استقلال پیش‌بینی نشده و بیش از آن بروز جنگ با جمهوری آذربایجان امکان تقویت توانایی در این زمینه‌ها را فراهم نکرده است.

منابع انرژی

ارمنستان از نظر منابع انرژی فسیلی کشوری فقیر و وابسته به خارج است. این جمهوری گاز را از سیبری و ترکمنستان و نفت و ذغال سنگ را از دیگر کشورها تأمین می‌نماید. در سالهای اخیر با توجه به قطع شدن راههای ارتباطی ارمنستان با خارج - به علت منازعه قره‌باغ - طبیعتاً مشکلات زیادی در این زمینه به وجود آمده است.

طی چند دهه اخیر عمده‌ترین نوع انرژی مصرفی ارمنستان، از نوع انرژی الکتریکی بوده که توسط نیروگاههای حرارتی، هیدروالکتریک و هسته‌ای تأمین می‌شود. با خارج شدن نیروگاه هسته‌ای اکتمبریان^۳ از مدار تولید به علت امکان تخریب محیط زیست و عدم امنیت کافی^۴

1. UNDP. *Ibid*, p.194.

۲. به جداول شماره ۱ و ۲ مراجعه شود.

3. Octemberian

4. Department of research and analysis, Parliament of the Republic of Armenia/ Decision 91, Yerevan, 1991, p.46.

تولید برق در این کشور بشدت کاهش یافته و در سال ۱۹۹۳ برخی از مناطق ایروان پایتخت ارمنستان در طول روز به طور متوسط حتی کمتر از ۳ ساعت جریان برق داشته‌اند. بدیهی است بدون برقراری یک جریان برق نسبتاً مداوم بسیاری از امکانات کشور غیرقابل بهره‌برداری باقی خواهد ماند.

منابع انسانی

از حدود ۳/۵ میلیون نفر جمعیت ارمنستان، در حدود ۲ میلیون نفر آن نیروی کار کشور را تشکیل می‌دهند ولی از این رقم فقط ۱/۷ میلیون نفر شاغل و بقیه بیکار هستند. مع‌هذا عمده‌ترین ویژگی نیروی انسانی ارمنستان را می‌توان سطح بالای آموزش و تخصص آنان دانست. طبق آمارهای منتشره دولتی ۲۰٪ از نیروی کار ارمنستان دارای تحصیلات عالی و ۱۶٪ آن دارای سواد دوره متوسطه می‌باشند. حدود ۶۰٪ نیز کارگران ماهر می‌باشند. ارمنستان در سال ۱۹۹۱ دارای ۱۴ دانشگاه و ۷۰ مؤسسه تخصصی آموزشی بوده که حدود ۱۱۵ هزار نفر در آنها به تحصیل اشتغال داشته‌اند.^۱

امکانات سیاحتی و جهانگردی

در ارمنستان سه ویژگی اساسی در زمینه جذب توریست مشاهده می‌شود که سایر کشورهای جامعه مشترک‌المنافع فاقد آن هستند. اولین ویژگی وجود جوامع ارمنی تبار خارج از کشور و با تابعیت‌های گوناگون می‌باشد که با توجه به رفع مشکلات و موانع مسافرت به ارمنستان، منبع درآمد خوبی برای صنعت توریسم ارمنستان به‌شمار می‌آیند. دومین ویژگی شرایط طبیعی و اقلیمی و هوای مناسب در برخی از فصول سال است. فراوانی آب‌سنگ و آثار تاریخی و نقاط دیدنی سومین ویژگی و امتیاز توریسم در ارمنستان به‌شمار می‌آید. به‌رغم این نکات مثبت در حال حاضر مشکل عمده در زمینه جذب توریست، سطح پایین خدمات و هتل‌داری و حمل‌ونقل در این کشور است. کمبود مواد غذایی و پایین بودن سطح بهداشت نیز می‌تواند از عوامل منفی در این مورد محسوب شود.

1. Regional Surveys of the World. Eastern Europe and The CIS 1992, London: Europa Publications Limited, 1992, p.447.

توانایی‌های صنعتی

توانایی‌های بالقوه صنعتی ارمنستان بزرگترین نقطه اتکا این کشور در رشد اقتصادی و توسعه است. در حال حاضر ارمنستان دارای توانایی تولید در برخی رشته‌های پیشرفته صنعتی است که با کمی تغییر و تحول در سازماندهی صنایع و توجه بیشتر در کیفیت محصولات تولیدی، قادر خواهد بود به بازارهای منطقه راه یابد.

در سال ۱۹۹۱ حدود ۳۲٪ از نیروی کار در بخشهای گوناگون صنعتی به کار اشتغال داشتند.^۱ از مجموعه امکانات صنعتی ارمنستان زیر بخشهای الکترو مکانیک و الکتروتکنیک، ابزارآلات و صنایع خودروسازی و همچنین صنایع شیمیایی موقعیت در خور اعتنایی داشته و عمده‌ترین اقلام صادراتی این کشور را تشکیل می‌داده‌اند.

موانع توسعه اقتصادی ارمنستان

ارمنستان از نظر اقتصادی در وضعیت نامطلوبی بسر می‌برد. حجم تولیدات داخلی این کشور از سال ۱۹۹۰ به بعد دائماً کاهش یافته و تنها در سال ۱۹۹۲ تولید ناخالص داخلی این کشور حدود ۴۰٪ افت داشته است. تورم در همین سال نرخ بالایی ۱۵۰۰٪ داشته که پس از روسیه (۲۵۰۰٪) بالاترین نرخ تورم در جهان در سال ۱۹۹۲ بوده است. به علت کمبود انرژی بسیاری از کارخانجات از کار افتاده‌اند و از حدود ۴۰۰ طرح عمده اقتصادی تنها ۵۰ طرح دنبال می‌گردد. مجموعه این عوامل موجب می‌شود که بدون هیچ‌گونه خوشبینی متوجه چشم‌انداز نگران‌کننده اوضاع اقتصادی ارمنستان گردیم. در مجموع مشکلات و موانع موجود بر سر راه توسعه اقتصادی ارمنستان را می‌توان ناشی از سه عامل عمده دانست. این سه عامل به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: الف) ساختار اقتصادی بجامانده از نظام متلاشی شده اتحاد شوروی سابق؛ ب) جنگ چندین ساله قره‌باغ؛ ج) زلزله ۱۹۸۸ در شمال ارمنستان.

الف) مشکلات ساختاری اقتصاد ارمنستان

مهمترین مشکل اقتصادی ارمنستان ساختار بجامانده از اتحاد شوروی سابق است. این عامل ماهیتاً جنبه عام برای کلیه کشورهای تازه استقلال یافته و از جمله کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز دارد. کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز یک دوره تحولات فوق‌العاده سریع، عمیق

1. UNDP, *Ibid*, p.194.

و غیرمنتظره را طی چندساله اخیر تجربه کردند. فی الواقع استقلال امری کاملاً غیرقابل پیش‌بینی بود و هیچ‌یک از این کشورها آمادگی برای مقابله با مشکلاتی که همراه با دگرگونی‌های پایه‌ای فرا رسید را نداشتند. کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز بتدریج دارند این مهم را درک می‌کنند که بین استقلال سیاسی ظاهری و استقلال واقعی که تمامی ابعاد حیات سیاسی و اقتصادی کشور را دربر می‌گیرد فاصله و تفاوت بسیار زیادی وجود دارد.

در چند سال اخیر بسیاری از کارشناسان مسائل شوروی سابق عامل اصلی تحولات منجر به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی را ناتوانی اقتصادی دانسته‌اند. ک علل بروز این ناتوانی را می‌توان به دو دسته عمده داخلی و خارجی تقسیم کرد. در این رابطه از عمده‌ترین علل خارجی باید به مسابقه تسلیحاتی با غرب و تحریم‌های اقتصادی گاه و بیگاه کشورهای سرمایه‌داری و هزینه‌های نگهداری اتحادیه‌های بلوک شرق اشاره کرد. هر دو این عوامل خارجی که بر اقتصاد شوروی سابق تأثیر گذاشته و موجب فروپاشی آن شده‌اند امروزه تا حدودی رنگ باخته‌اند و حداقل در مورد کشورهای استقلال یافته تأثیر چندانی ندارند.

اما علل داخلی فروپاشی اقتصادی شوروی همچنان به تأثیرگذاری بر کشورهای عضو سابق اتحاد شوروی و از جمله ارمنستان ادامه می‌دهند و با توجه به اوضاع سیاسی و اقتصادی این کشورها، می‌توان ادعا کرد که حتی شدیدتر نیز شده‌اند. از عمده‌ترین این علل می‌توانیم به کاهش کارایی در کلیه سطوح، افزایش هزینه‌های تولید، رکود و پایین‌تر بودن سطح تکنولوژی نسبت به مسکو، فقدان انگیزه برای نوآوری در صنایع و ناکامی در بهبود کیفیت محصولات اشاره کنیم. به جز این موارد، آنچه که بیش از همه اقتصاد این جمهوری‌ها را با مشکلات مواجه می‌سازد، تمرکزگرایی است. همان‌طور که قبلاً اشاره شد تمرکز بیش از حد صنایع و ارتباطات در چند نقطه از کشور از یک طرف و نظام برنامه‌ریزی متمرکز از طرف دیگر بر مشکلات ارمنستان می‌افزاید. گذار از سیستم بسته و متمرکز سابق به سیستم بازار آزاد، مشکلات و موانع بیشماری را در سیر تحولات فعلی پدید آورده و خواهد آورد. یکی از مهمترین نتایج این تمرکز اقتصادی ادغام اقتصاد جمهوری فدراتیو روسیه است که میراث‌خوار اصلی اتحاد شوروی سابق محسوب می‌شود. توجه به این نکته که ۹۷٪ صادرات و ۷۵٪ واردات ارمنستان با کشورهای جامعه مشترک‌المنافع و خصوصاً روسیه انجام می‌گیرد خود نشان‌دهنده عمق وابستگی به نظام اقتصادی گذشته است.^۱

نکته مهم دیگر در همین راستا این است که غالب تولیدات صنعتی در جمهوری‌های عضو جامعه مشترک‌المنافع کالاهای نیمه‌تمام است که مکمل آنها در جای دیگری ساخته می‌شود و به تنهایی و آن هم در شرایط فعلی قابل استفاده نخواهد بود. بنابراین ارمنستان نیز مانند دیگر جمهوری‌ها به اوضاع اقتصادی روسیه و سایر جمهوری‌ها وابسته است. یک نکته دیگر اینک غالب این جمهوری‌ها اقداماتی برای خروج از سیستم روبل انجام داده‌اند ولی تأثیرات اقتصادی سیستم روبل مدتها بر این کشورها سنگینی خواهد کرد.

در مجموع کلیه کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز مایل‌اند روابط تجاری و ارتباطات بین‌المللی خود را تا حد امکان از روسیه مستقل سازند. از نقطه‌نظر ارتباطی آنچه که مورد توجه این کشورها است تکمیل خط آهن پکن تا استانبول است که از طریق ارومچی، آلماتا، بیشکک تاشکند، عشق‌آباد و تهران می‌گذرد. تکمیل این خط آهن مشکل دستیابی این کشورها به خلیج فارس و حتی دریای مدیترانه را حل خواهد کرد.

بوروکراسی و ساختار اداری فاسد از دیگر مشکلاتی است که نظام سیاسی اقتصادی متمرکز پیشین بجا نهاده است. این امر در هر جای دیگر جهان هم یکی از آفات توسعه است؛ اما در ارمنستان با توجه به دیگر موانع موجود تأثیرات منفی مضاعفی دارد. در کنار این ساختار فاسد، وجود شبکه‌های قاچاق در داخل کشور که به کارایی سیستم اقتصادی کشور لطمه زده و باعث تشدید هرج و مرج اقتصادی می‌شود به چشم می‌خورد. از طرف دیگر فقدان یک سیستم مناسب و صحیح توزیع و فیزیکی تقاضا نسبت به عرضه از دیگر مشکلات اقتصادی ارمنستان است.

ب) مشکلات ناشی از جنگ قره‌باغ

تبعات منازعه قره‌باغ بی‌شک برای هر دو کشور جمهوری آذربایجان و ارمنستان یک عامل منفی و مشکل‌آفرین محسوب می‌شود. قطع خطوط ارتباطی با سایر جمهوری‌ها که عمدتاً از خاک جمهوری آذربایجان عبور می‌کنند و توسط دولت اخیرالذکر و حتی قبل از فروپاشی اتحاد شوروی بسته شدند، زیانهای جبران‌ناپذیری را متوجه اقتصاد ارمنستان نموده است. دولت ارمنستان مدعی است تنها در فاصله ژوئیه ۱۹۸۸ تا پایان سال ۱۹۹۱ یعنی هنگام فروپاشی اتحاد شوروی، این عمل دولت جمهوری آذربایجان ۶۶۲ میلیون روبل خسارت

مستقیم و ۱۲۸۶ میلیون روبل خسارت غیرمستقیم به بار آورده است.^۱ از آغاز سال ۱۹۹۲ با استقلال دو جمهوری آذربایجان و ارمنستان و تشدید جنگ در منطقه قره‌باغ، هزینه عملیات جنگی و خسارات ناشی از آن همراه با قطع خطوط ارتباطی، خصوصاً قطع خطوط حمل انرژی به ارمنستان بیشترین لطمات را به اقتصاد این کشور وارد ساخت و کارخانه‌ها به حالت نیمه‌تعطیل درآمدند. با قطع جاده‌ها و راه ارتباطی ارمنستان با سایر جمهوری‌های جامعه مشترک‌المنافع توسط آذربایجان و درخواستهای گاه و بیگاه این کشور از دولت گرجستان برای پیروی از چنین اقدامی، ارمنستان - که به هیچ دریای آزادی راه ندارد - با یکی از شدیدترین مشکلات خود مواجه گردید. این مشکل تجارت خارجی و واردات کالا از خارج را به بن‌بست کشاند.

ارمنستان نمی‌تواند خیلی هم به دولت ترکیه متکی یا به آن امیدوار باشد. این دولت به علت منازعه قره‌باغ هرازگاهی خطوط ارتباطی ارمنستان را که از ترکیه می‌گذرد مسدود می‌نماید و به این ترتیب خسارات مستقیم و غیرمستقیمی متوجه اقتصاد ارمنستان می‌گردد. این جنگ تأثیرات خود را بر روابط جمهوری اسلامی ایران و ارمنستان نیز برجای نهاده و تا حدود زیادی مانع از گسترش این روابط شده است. هرچند دولت جمهوری اسلامی ایران در جهت حل بحران قره‌باغ نقش مثبتی داشته ولی در هر صورت برای دولت ارمنستان عدم توسعه روابط با ایران خالی از ضرر نبوده است. از طرف دیگر، ادامه عملیات نظامی در منطقه و هراس از تشدید بحران موجب گردیده که به علت فقدان امنیت لازم و کافی، سرمایه‌گذاری‌های خارجی در این کشور صورت نگیرد و اقتصاد این کشور از سرمایه خارجی که شدیداً به آن نیاز دارد محروم گردد.

ج) مشکلات ناشی از زمین‌لرزه ۱۹۸۸

زمین‌لرزه دسامبر ۱۹۸۸ در منطقه اسپیتاک^۲ واقع در شمال ارمنستان بیش از ۱۲ میلیارد روبل خسارت وارد کرد. این رقم بسیار بالا از همان زمان اقتصاد ارمنستان را با شماری از مشکلات جدی مواجه ساخت. فاجعه زمین‌لرزه ۱۹۸۸ فضای تیره اقتصادی را که در دو سال قبل از آن یعنی ۱۹۸۶ و ۱۹۸۷ با نرخهای رشد اندک در تولید ناخالص داخلی (به ترتیب ۲/۸٪ و ۲/۱۵٪ در سال) جلوه‌ای یافته بود، تیره‌تر نمود. زمین‌لرزه ویرانگر بر زندگی یک میلیون نفر از

1. Department of research and analysis parliament of the Republic of Armenia, *op.cit.*, p.59.

2. Spitak

جمعیت ارمنستان تأثیر نهاد. از سوی دیگر بر اثر زمین‌لرزه، تأسیسات زیربنایی در ۴۰٪ از کل قلمرو کشور یا منهدم شد و یا آسیب کلی دید. خسارت وارده در بخش تولید مواد اولیه ۱/۹ میلیارد روبل و در بخش تولید کالاهای مصرفی در حدود ۱/۵ میلیارد روبل بوده است. ۲۰ شهر و ناحیه اداری و ۱۴۲ دهکده آسیب دیدند. حدود ۱۷٪ از کل منازل ارمنستان تخریب شد و تنها در بخش صنعت ۱۷۰ کارخانه آسیب دیدند که ۱۳۰ مورد آن دیگر هرگز به کار مجدد نپرداختند. بیکار شدن حدود ۸۲۰۰۰ نفر از نیروی شاغل و به حالت تعلیق درآمدن ۱۷۰۰۰ شغل در کشور از دیگر آثار این زمین‌لرزه بود. در همان زمان از طرف میخائیل گورباچف رئیس‌جمهور و نیکلای ریشکف نخست‌وزیر وقت اتحاد شوروی سابق طرحی تحت عنوان «برنامه دو ساله بازسازی» تهیه و به تصویب رسید. اما پس از گذشت دو سال از زمان وقوع حادثه و به هنگام فروپاشی شوروی فقط ۱۵ تا ۲۰ درصد از این برنامه اجرا شده بود که آن هم با فروپاشی شوروی عملاً بی‌حاصل رها شد.^۱ طبیعی است دولت در حال فروپاشی شوروی در ارمنستان نیز همانند سایر نقاط توانایی اجرای طرحهای عمرانی پرهزینه را نداشت.

از خسارات غیرمستقیمی که این زمین‌لرزه باقی گذاشت تعطیل شدن نیروگاه اتمی اوکتمبریان بود که عمده‌ترین منبع تأمین انرژی کشور محسوب می‌شد. این نیروگاه به دلیل قرار گرفتن بر روی خط زلزله و عدم ایمنی کافی و به منظور جلوگیری از تکرار فاجعه چرنوبیل تعطیل شد و از همان زمان ارمنستان که صادرکننده انرژی الکتریکی به‌شمار می‌آمد با توجه به نیاز شدید به انرژی‌های سوختی دیگر به واردکننده انرژی الکتریکی تبدیل گردید.

نتیجه

در یک جمع‌بندی کوتاه دربارهٔ مشکلات و موانع توسعه اقتصادی در ارمنستان می‌توان ادعا کرد چنانچه دولتین ارمنستان و جمهوری آذربایجان بر سر منازعه قره‌باغ به مصالحه پایداری برسانند می‌توان امیدوار بود تا حدود قابل ملاحظه‌ای از این مشکلات کم خواهد شد. اما حل نهایی مشکلات موقوف خواهد بود به حاکم شدن یک سیستم باثبات اقتصادی و اتخاذ سیاستهای غیرمتمرکز همراه با اقدامات مؤثری در زمینه مبارزه با فساد و بوروکراسی.

در رابطه با کشورهای همسایه، نقش جمهوری اسلامی ایران و تأثیرات متقابل اقتصادی با آن را نباید نادیده گرفت. علی‌رغم اینکه واشنگتن و برخی قدرتهای دیگر ترجیح می‌دهند که

نفوذ ایران در منطقه به طور اعم و در ارمنستان به طور اخص به کمترین میزان خود برسد ولی واقعگرایی سیاسی چیزی جز این را ایجاب می‌کند. ایران بعد از روسیه به لحاظ ژئوپلتیک مهمترین تکیه‌گاه کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز است. کشورهای آسیای مرکزی تنها از طریق ایران می‌توانند به خلیج فارس و یا ترکیه و غرب متصل شوند و کشورهای قفقاز نیز از طریق ایران قادر خواهند بود با آسیای مرکزی و خلیج فارس در ارتباط باشند.

(جدول شماره ۱)

کشاورزی

مهمترین محصولات (تن متریک)

نوع محصول	۱۹۸۸	۱۹۸۹	۱۹۹۰
غلات	۳۷۳،۵	۱۹۲،۱	۲۷۰،۹
نیشکر	۱۱۷،۳	اعلام نشد	اعلام نشد
سیب زمینی	۲۰۷،۲	۲۵۶،۳	۲۱۲،۳
سایر سبزیجات	۵۶۷،۳	۴۶۶،۴	۳۷۷،۵
انگور	۲۱۴	۱۱۸،۴	۱۴۳،۷
سایر میوه‌جات	۲۴۱،۱	۱۸۴،۴	۱۵۵،۴

(جدول شماره ۲)

دام و طیورسانی

انواع دام زنده (برحسب ۱۰۰۰ رأس در اول ژانویه)

نوع دام	۱۹۸۹	۱۹۹۰	۱۹۹۱
گاو	۴۷۲	۴۷۸،۵	۴۲۸،۹
خوک	۳۱۹،۴	۱۸۷،۲	۱۷۰
گوسفند	۱۴۵۰،۱	۸۱۲،۳	۶۸۶،۵
مرغ	اعلام نشد	۹۰۶۷	۶۷۳۱،۲

(جدول شماره ۳)

صادرات

در سال ۱۹۹۰	ارزش به میلیون روبل
صنایع سبک	۱۵۰۱
ماشین‌آلات و ابزارآلات	۸۲۸
محصولات صنایع غذایی	۴۱۲
شیمیایی	۲۱۳
جمع به اضافه سایر اقلام	۳۵۲۳

(جدول شماره ۴)

شاخص‌های اقتصادی

سال	۱۹۸۸	۱۹۸۹	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳
درآمد ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت ۱۹۸۷ (میلیون روبل)	۸۲۳۵	۹۲۵۹	۸۵۷۳	۷۶۴۷	۴۷۸۷	۲۹۱۸
رشد واقعی ناخالص داخلی	-۰/۷	۱۲/۴	۶/۲	-۸/۸	-۳۷/۴	-۲۸
درصد تورم	اعلام نشد	اعلام نشد	اعلام نشد	۱۷۵	۱۵۰۰	۱۸۲۳

مأخذ:

The Economist Intelligence Unit, Country Report, Georgia, Armenia, Azerbaijan... 3rd quarter

1993, p.7.

منابع مورد استفاده

۱. امیراحمدی، بهرام. «اطلاعات پایه» درباره جمهوری‌های شوروی سابق، مجله گزیده مطالب آماری، سال نهم، شماره ۳۶، اسفند ۱۳۷۲، صص ۶۲-۲۶.

۲. شیخ عطاری، علیرضا. ریشه‌های رفاه سیاسی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۱.

۳. صنعت در ارض گریگور مقدس، مقاله جام، شماره‌های ۱۳، ۱۴ و ۱۵.

4. Cooper, Julian. The Soviet Defence Industry, Conversion and Reform. London: The Royal Institute of International Affairs, 1991.

5. Country Report, 3rd quarter 1993, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan and Central Asian Republics. London: *The Economist Intelligence Unit*, September 1993.
6. Department of research and analysis parliament of the Republic of Armenia/ Desicion 91. Yerevan: 1991.
7. Economic Review, Armenia. Washington D.C: The International Monetary Fund, 1992.
8. Graham E.Fuller. Central Asia: The Geopolitics. Santa Monica, 1992.
9. Regional Surveys of the world, Eastern Europe and the CIS 1992. London: Europa Publications Limited, 1992.
10. The Military Balance 1993-1994. London: The International Institute for Strategic studies, 1993.
11. United Nations Development Program (U N D P). Human Development Report, 1994. New York: Oxford University Press, 1994.
12. World Bank. World Development Report 1993. New York: Oxford University Press, 1993.

۱۳. آکادمی علوم ارمنستان. دایرة المعارف آرمینا، جلد سیزدهم، جمهوری شورایی ارمنستان. ایروان، ۱۹۸۷.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی